

Космина В. Г.,

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ

Антиколоніальний (постколоніальний) дискурс набирає популярності як в українському медіумі, так і в соціально-гуманітарних науках. Це відбувається на тлі розгортання кровопролитної російсько-української війни, котру небезпідставно називають колоніальною війною Росії. У зв'язку з цим неминуче постає питання про правомірність трактування України як колишньої колонії Росії та семантичні межі такого трактування. Вочевидь необхідно хоча б у загальних рисах окреслити відомі нам із історії Європи різновиди колоніалізму. Для їх розрізнення використаємо цивілізаційний критерій, оскільки саме він однаково враховує культурні, політичні, економічні, етно-соціальні аспекти колоніалізму.

Цивілізація являє собою систему духовно-моральних, політичних, економічних та соціетальних засобів (медіа), за допомогою яких суспільство як система комунікацій забезпечує своє функціонування та усталеність у просторі і часі. До появи такого засобу комунікацій як писемність існуючі сегментарні спільноти (общини, племена) цивілізації ще не становлять. Вона виникає, коли з появою писемності формується багатofункціональний релігійно-владно-власницький центр, що інтегрує (на основі релігії і моралі) численну периферію з общин і племен. Коли ж на Заході завдяки новому засобу комунікацій – книгодрукуванню – відбувається від-диференціація функціональних соціальних систем політики, права, економіки, науки, мистецтва, моралі тощо з їхніми власними смислокодами, ми на місці середньовічної християнської цивілізації отримуємо тут пост-цивілізацію, системи якої прискорено розвиваються своїми шляхами, приєднуючи до себе комунікації і в інших регіонах світу.

Ось у такій «системі координат» і варто оцінювати різні форми європейського колоніалізму. Їхнє розрізнення дозволить виявити й особливий зміст імперської політики Росії щодо України впродовж останніх століть. Можна окреслити такі цивілізаційні моделі колоніалізму.

1. Найпізніша і найвідоміша з них – це колонізація європейськими державами Тропічної й Південної Африки. Вона була здійснена

головним чином у XIX столітті, а деколонізація регіону відбулася в другій половині XX століття. Численні колонії створювалися насамперед для задоволення потреб європейської індустріальної економіки в джерелах сировини та ринках збуту виробленої продукції. Тут зіткнулися два типи суспільств: пост-цивілізаційне європейське, де інтенсивно розвивалися від-диференційовані системи виробництва та економіки, і здебільшого доцивілізаційне африканське, де панувала сегментарна форма системної диференціації з пізньопервісною общиною і племінними прото- чи ранньодержавними структурами. Жаданий економічний зиск колонізатори здобули, в т.ч. експлуатуючи працю аборигенів. Однак, зруйнувавши колишню збалансованість доцивілізаційних структур, вони не змогли замінити їх динамічними європейськими. Наслідком стали лише деякі вестернізовані осередки на тлі розбалансованого маргінального світу.

2. Частково схожий цивілізаційний сценарій мала європейська (англійська) колонізація Північної Америки та Австралії, те також корінне населення було об'єднане в сегментарні (общинно-племінні) спільноти. Але тут колоністи-протестанти зазвичай зганяли його в резервації, а самі на «звільнених» землях організовували власне виробництво. Сюди просто переносилась європейська цивілізація, до якої пізніше стали допускати й аборигенів. Цей тип колонізації ще називається переселенським.

3. Іспанська й португальська колонізація Америки із XVI ст. відбувалась переважно за іншою цивілізаційною схемою. Тут «зустрілись» два уже сформовані типи цивілізацій: класична середньовічна європейська і цивілізації доколумбової Америки (ацтеків, майя, інків). Але вони мали досить специфічні риси. Перша з них формувалась на Піренейському півострові в часи реконкісти і під її впливом мала риси, що зближували її зі східними цивілізаціями (патримоніальна держава, корпоративна організація). Цивілізації доколумбової Америки були цивілізаціями східного типу, але доосьового часу: в них так і не виникли релігійно-філософські системи сучасного типу. У результаті відбулося специфічне з'єднання цивілізаційних структур: патримоніальна держававість індіанських цивілізацій була знищена й замінена іспанською, індіанська сільська община поєднувалась з комунальними міськими організаціями, а в царині релігії католицизм панував і зовні набував індіанської стилістики. Утворилась нова, Латиноамериканська, цивілізація. В регіонах поза межами вказаних цивілізацій, де й індіанське населення було нечисленним, поширювався переселенський тип колонізації, особливо в XIX–XX ст.

4. Інакше будувалась колоніальна політика в регіонах, де існували цивілізації осьового часу (Індійська, Китайська, Ісламська). Тут колонізація європейськими католицькими державами періоду середньовічної цивілізації практично унеможливлювалась, оскільки неминуче

супроводжувалась зусиллями церкви християнізувати місцеве населення, що викликало рішучу протидію. А ось у європейській постцивілізації, де релігія стала окремою соціальною системою, а віра визнавалася приватною справою, колоніальна політика була набагато успішнішою. Для цього в регіонах усталених цивілізацій (більшість країн Азії й Північної Африки) колонізаторам належало або якось підпорядкувати собі місцеві цивілізаційні структури, або знайти з ними ті чи ті компроміси. Часто вони встановлювали лише напівколоніальні порядки, які, однак, дозволяли їм отримувати необхідний економічний зиск. Утім, комунікації відповідних функціональних систем поступово поширювались і тут, видозмінюючи (модернізуючи) суспільства Сходу. А Японія самостійно, без колонізації, перейняла й асимілювала західні досягнення в найрізноманітніших сферах.

5. Особливою формою колоніалізму було володіння іноцивілізаційними регіонами в Османській та Російській імперіях. Ідеться про завоювання мусульманськими правителями Туреччини християнських (переважно православних) регіонів на Балканах і на Південному Кавказі, а також завоювання православною Росією переважно мусульманських регіонів – Криму, Кавказу та Центральної Азії. Важливо відзначити близькість релігійних картин світу у християнстві та ісламі, а також наявність в ісламському світі і в Росії питомо східних цивілізаційних характеристик – патримоніального типу державності та общини, що замикає на собі інтереси общинників. Це й уможливило співіснування (деякий симбіоз) колоніальної влади одного цивілізаційного походження і общинних структур іншого. Крім того, держава там і там довгий час не намагалася докорінно трансформувати ці традиційні структури. За це взялася лише тоталітарна більшовицька влада в СРСР, здійснивши небачені колоніальні злочини.

6. На цьому загальному тлі своєю специфікою вирізняється колоніальна політика Росії щодо України (як і Білорусі). Справа тут у початковій цивілізаційній близькості України і Росії. У Київській Русі ми спостерігаємо і патримоніальну державу, і общинну організацію. А православ'я сакралізує одне й інше, закріплюючи єдиний цивілізаційний комплекс. Однак Україна з часом утрачає східні цивілізаційні характеристики – патримоніальну державу (на жаль, як і саму державність) і общину (вже в XVI ст.), розпочавши свій довготривалий транзит у бік Західної цивілізації, у той час як у Московії (Росії) ці характеристики невинно посилюються, визначаючи і закріплюючи по суті східний вектор її цивілізаційної еволюції.

А от православ'я розглядалося як «підстава» для приєднання України до Московії у 1654 р. і для її колоніального «поглинання» у XVIII ст. Вчені (Д. Мур) відзначають тут на особливий, «династичний», тип колоніалізму, коли значна частина місцевої еліти повністю інтегрується в імперські структури, а маса населення

експлуатується й дискримінується, аж поки не позбудеться цивілізаційних, у т.ч. мовних, відмінностей і не «розчиниться» в культурно однорідній безмовній імперській масі. Про якийсь «цивілізаційний вибір» ітися тут не могло ні в царські, ні в радянські, ні в пострадянські часи, свідченням чого і є теперішня війна.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-444-6-17>

Нікітюк Д. М.,

студент-магістрант

кафедри державно-правових і гуманітарних наук

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

РЕГІОНАЛІСТИКА ДОНБАСУ

Актуальність полягає в необхідності дослідження історичних, економічних, культурних та соціально-політичних особливостей Донбасу, що впливають з його індустріального розвитку з другої половини XIX століття, трансформацій у радянський період, економічного занепаду після розпаду СРСР та впливу війни, яка триває з 2014 року.

Друге половині XIX століття було часом відкриття багатих покладів кам'яного вугілля, що значно змінило економічний ландшафт регіону. Основний вугільний басейн – Донбас. Саме тут у 1860-х роках розпочалося масштабне видобування вугілля, яке стало важливим джерелом енергії для всієї імперії.

Майбутній центра промислового Донбасу заклав 1869-го року валійський підприємець-новатор Джон Юз, який викупив у російського князя Сергія Кочубея право побудувати тут завод із виготовлення залізничних рейок. **Зваживши на поклади вугілля, він заснував тут виробництво повного циклу, нині властивого для Донбасу: вугілля – кокс – метал.** Сюди на престижну та високооплачувану роботу інженерами та майстрами їхали сотні валійців, англійців, французів, бельгійців та німців. Кілька поколінь європейців жили тут аж до того, як більшовики відібрали в них промислові потужності на початку 1920-х [4].

У другій половині XIX століття Донбас формувався як важливий промисловий регіон в рамках Російської імперії завдяки відкриттю вугілля та залізної руди, що привело до індустріалізації та швидкої урбанізації. Згідно з підходами, викладеними Я. В. Верменич у її праці «Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні», регіональна ідентичність Донбасу почала виразно формуватися